

ARTIKLER

Det politiske menneske og det førstatalige samfunn

SVERRE BAGGE

Artikkelen tar opp spørsmålet om «politisk mentalitet» i eldre tiders samfunn, med hovedvekt på middelalderen. Finner vi det samme «rasjonelle politiske spill» da som i vår egen tid, eller handlet middelalderens politikere i høyere grad spontant eller ut fra regler om ridderlig oppførsel? Svaret blir at det er forskjell på politisk oppførsel i middelalderen og i moderne tid, selv om det ikke dreier seg om noen entydig utvikling fra «primitivt» til «moderne». I siste del av artikkelen blir det påpekt at forskjellene i stor grad kan forklares ut fra forskjellige institusjonelle rammebetingelser.

1. Problemet

En eldre professor, med lang tid i skolen bak seg, uttalte en gang at å undervise i historie på gymnaset var «Johan Sverdrup i den ene timen og oksen Apis i den neste». Det er et utsagn som lett faller en i tankene når man leser politisk historie: man får ofte inntrykk av at om ikke akkurat oksen Apis, så i alle fall Farao drev politikk på samme måte som Johan Sverdrup, eller mer generelt at det politiske spill er evig og uforanderlig det samme.

Dette er emne for denne artikkelen. Problemstillingen er avledet av mentalitetshistoriens hovedspørsmål, som banalt og upresist kan formuleres slik: var menneskene i fortiden omtrent som oss eller var de fullstendig annerledes? Meningen er å undersøke dette når det gjelder politisk oppførsel i middelalderen, samtidig som jeg håper at mine refleksjoner over middelalderen kan være av interesse også for studiet av andre samfunn i eldre tid – derfor titelen «det førstatalige samfunn». I og for seg er det selvsagt at det ikke dreier seg om noe enten-eller, men om å klarlegge i hvilke henseender fortidens mennesker var det ene og i hvilke de var det andre, og forklare de forskjeller som måtte fremkomme. Innledningsvis kan det kanskje være behov for en viss presisering. Menneskene i vårt samfunn er innbyrdes meget forskjellige, og det er ingen grunn til å tvile på at dette også var tilfelle i middelalderen. «Middelaldermennesket» er derfor en abstraksjon; det dreier seg om

trekk som er varige og typiske. Fremfor alt dreier det seg om å klarlegge trekk som er et resultat av sosialisering, normer, adferdsmønstre o.l., som nærmest er blitt en del av personligheten. En analyse av handlemåter i middelalderen blir derfor ikke en statistisk registrering av hvor mange som gjør det ene og hvor mange som gjør det andre – det ville av lett forståelige grunner være vanskelig å gjennomføre, men en undersøkelse av hvordan man ble forventet å handle og hvilke reaksjoner man normalt ventet seg som følge av sine handlinger.

Politisk oppførsel har ikke stått sentralt blant de emner mentalitetshistorikere har vært opptatt av: døden, kjærligheten, barndommen osv. har hørt til de foretrukne emner. Særlig Annales-skolen har hatt en tendens til å vende seg vekk fra den politiske historien, selv om der nå er tegn til en renessanse. Jeg tror en slik renessanse er hva vi trenger, i alle fall innenfor eldre historie: vi må både bygge videre på den betydelige kunnskap og innsikt som også finnes innenfor «tradisjonell» politisk historie, samtidig som vi retter oppmerksomheten mot de strukturelle vilkår for politikk i større grad enn tidligere generasjoner, og i denne sammenheng trekker inn de nye innsikter som er vunnet i sosial- og mentalitetshistorie.

2. Det politiske menneske i forskningen

Som eksempel på historikernes fremstilling av det politiske menneske vil jeg ta Rolf Danielsens artikkel om unionsoppløsningen i 1905, som med rette er blitt en klassiker.¹ Artikkelen er et oppgjør med den nasjonale tolkning av begivenhetene i 1905: unionen ble ikke oppløst fordi den sto i strid med norsk nasjonalfølelse, men fordi den var et hinder for borgerlig samling. Christian Michelsen ønsket unionsspørsmålet ut av verden fordi det splittet grupper som naturlig burde stå sammen i kamp mot den fremvoksende arbeiderbevegelse. Ved hjelp av denne teorien klarer Danielsen å finne et mønster i Michelsens tilsynelatende vaklende unionspolitikk ca. 1900-1905: han søker å eliminere problemet på tre ulike måter, først ved å søke forsoning med Sverige, så ved å formulere en unionspolitikk der skillelinjene faller sammen med skillelinjene på det sosiale og økonomiske området og endelig ved å oppløse unionen.

Danielsen gjør seg for det første til talsmann for en «realistisk» oppfatning av politikk, der borgerskapets økonomiske interesser er viktigere enn nasjonal selvhevdelse. For det andre oppfatter han politikk som et maktspill ut fra langsiktige interesser. Danielsen har funnet «nøkkelen» som gjør Michelsen til en rasjonell aktør, og det gjør hans teori overlegen i forhold til konkurrerende teorier. Hvorfor gjør dette den overlegen? Det er for det første en elegant, estetisk tilfredsstillende

1 R. Danielsen, Samlingspartiet og unionen, HT 1961-62: 303-19.

forklaring. For det andre svarer den til en vidt utbredt moderne oppfatning av hvordan mennesker og særlig politikere oppfører seg – man kan godt kalle det en moderne mentalitet. Jeg er oppmerksom på at der også er andre typer teorier om moderne politikk,² men jeg er denne sammenheng ikke først og fremst interessert i hvordan moderne politikk virkelig er. Det jeg ønsker, er å diskutere en utbredt moderne oppfatning av politikk i forhold til eldre tiders, og da særlig middelalderens samfunn.

Danielsens rasjonelle politiker møter vi igjen i en rekke klassiske monografier både fra eldre og nyere historie, blant annet i skikkelse av kong Håkon V, hertug Erik av Södermanland, dronning Margreta, Engelbrekt Engelbrektsson, Sten Sture og ikke minst – dronning Christina, i Curt Weibulls portrett. Sitt store gjennombrudd fikk denne oppfatningen med den weibullske skole.³ Det er ikke tilfeldig at dette gjennombruddet falt sammen med gjennombruddet for den moderne kildekritikk.

3. Det politiske menneske i middelalderens kilder

Går vi til middelalderens berettende kilder, møter vi nemlig en verden som er meget forskjellig fra vår egen. Vi får sjelden inntrykk av noe politisk spill; tvert imot er det en vanlig iakttagelse at det er uhyre vanskelig ut fra en middelaldersk historiefremstilling å finne ut hva som «egentlig» foregikk. Aktørenes motiver blir relativt sjelden angitt. F.eks. forteller Otto av Freising (d. 1158) at Fredrik Barbarossa valgte å gifte seg med en burgundisk prinsesse heller en bysantinsk og å dra på felttog til Italia i stedet for som planlagt til Ungarn, uten å nevne noen grunn til de endrede beslutningene.⁴ Når årsaksforklaringer gis i geistlige krøniker, er de gjerne av religiøs eller moralsk art, mens verdslige forfattere gjerne forklarer utbrudd av konflikter med rent personlige motiver, som såret stolthet, skuffet kjærlighet e.l., ikke langsiktige interessemotsetninger. Den verdslige, aristokratiske kronikør «seeks to celebrate, not to ex-

2 Jfr. bl.a. G. T. Allison, *Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston 1971, som behandler problemet med rasjonalitet i kollektive organer, der beslutninger kan bli til som følge av kompromiss mellom uforenlige målsetninger eller som følge av at rutiner i organisasjoner leder til avgjørelser på tvers av offisielle prioriteringer. Det vil imidlertid føre for langt i denne sammenheng å gå inn på slike problemer; jeg nøyer meg med bildet av den enkelte, rasjonelle aktør som sammenligningsgrunnlag.

3 S.-E. Liedman, Den historisk-kritiska skolan i idéhistorisk belysning, *Scandia* 41, 1975: 265 f. Av klassiske fremstillinger av politikere og politikk innenfor denne skolen kan nevnes E. Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457*, Göteborg 1969 (*Studia historica Gothoburgensia* 10); J. Rosén, *Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder. Studier i nordisk politisk historia 1302–1319*, Lund 1939 og C. Weibull, *Drottning Kristina. Studier och forskning*, Stockholm 1961.

4 Otto av Freising, *Gesta Frederici seu rectius Cronica*, utg. m. ovs. av F. J. Schmale & A. Schmidt, Darmstadt 1965, II. kap. 55 ff.

plain».⁵ Helten er ikke den rasjonelle politiker, som manøvrerer for å oppnå suksess for seg selv eller sitt parti; han er den perfekte ridder som i hver enkelt av sine handlinger underkaster seg normene for ridderlig oppførsel.

En virkelig ridder utnytter ikke tallmessig overlegenhet eller gunstige forhold forøvrig til å beseire sin motstander. Tvert imot. Ifølge William av Malmesbury ga kong Stephen sin fiende keiserinne Mathilda eskorte så hun kunne nå trygt frem til sin allierte Robert, jarl av Gloucester, da hun kom til England for å kjempe mot ham i 1138.⁶ En ridder av ære nekter ikke en gang sin dødeligste fiende eskorte, føyer William til. Senere i samme konflikt blir Williams helt, Robert av Gloucester, tatt til fange fordi han syntes det var vanærende å flykte for en overlegen fiende (ibid., kap. 500). Ble en ridder tatt til fange, kunne han kjøpe seg fri, men det var vanlig at han på forhånd ble løslatt mot æresord. Mønsteridderen fra hundreårskrigen, Edward, prins av Wales («The Black Prince») ble en gang bebreidet at han – av politiske grunner – holdt igjen i fangenskap en del fremtredende fiender som kunne bli farlige for ham. Han ville ikke ha det sittende på seg at han var redd, og løslot dem straks.⁷ Etter seieren ved Poitiers i 1356, der den franske kongen ble tatt til fange, lot den samme Edward ifølge Froissart⁸ holde en storslått middag med sin fangne motstander som hedersgjest. Selv serverte han ved bordet og nektet å sette seg ned sammen med kongen, med den begrunnelse at han ikke var verdig til å sitte sammen med en så fremragende fyrste. I en tale trøstet han sin fangne motstander med at han tross nederlaget hadde vunnet ry som den tapreste av alle på fransk side.

4. Kildene og virkeligheten: forklaringer.

Vi kan dermed konstatere at i alle fall tidens historikere hadde en helt annen oppfatning av politisk oppførsel enn historikere i vår tid. Mens moderne historikere kan mistenkes for å gjøre politikere mer rasjonelle enn de virkelig er, og konstruere langsiktige planer der det dreier seg om spontane reaksjoner på problemer som plutselig dukker opp, er det øyensynlig helt fremmed for middelalderske historikere å søke det vi oppfatter som et rasjonelt mønster i menneskelige handlinger.

Den tradisjonelle politiske historieskrivnings løsning på dette proble-

5 W. J. Brandt, *The Shape of Medieval History*, New Haven 1966: 88.

6 William av Malmesbury, *Historia Novella*, utg. m. ovs. av K. R. Potter, London 1955, kap. 478.

7 For dette og andre eksempler på ridderlig oppførsel, se bl.a. S. Painter, *French Chivalry*, Baltimore 1940: 28 ff.; M. Keen, *Chivalry*, New Haven 1984: 162 ff.; G. Duby, *William Marshall. The Flower of Chivalry*, London 1986: 78 ff.

8 *Les plus belles histoires de messire Jean Froissart*, ovs. av H. Lognon, Paris 1925: 93 f.

met var «avskrelling», i samsvar med den kildekritiske metode. For en historieforskning som vesentlig er opptatt av å finne mest mulig sikre opplysninger om den enkelte menneskelige handling, kan det være nærliggende å se bort fra hva kildene sier om motiver og å avvise opplysninger om oppførsel som avviker dramatisk fra forskerens egen oppfatning av hvordan folk oppfører seg. For en forskning som er opptatt av strukturelle forhold, herunder normer, blir det et paradoks å tenke seg et samfunn med et normsystem som ikke har noen sammenheng med hvordan folk faktisk oppfører seg. Selv om vi ikke uten videre kan akseptere kildenes utsagn, trenger vi en eller annen form for teori om hva som skjuler seg bak dem.

Jeg skal i denne sammenhengen trekke frem to. Den ene er formulert av en av mentalitetshistoriens første, store pionerer, tyskeren Norbert Elias, og gjelder utviklingen av det siviliserte menneske, fra middelalderen og frem til vårt eget århundre. Elias skildrer hvordan det spontane middelaldermennesket gradvis blir temmet gjennom utallige regler og normer på alle områder, fra bordmanerer, renslighet og kontroll av kroppsfunksjoner til politisk handling. Det avgjørende gjennombrudd i denne prosessen kommer med etableringen av enevoldsstaten på 1600-tallet med dens hoff og byråkrati, og prosessen videreføres gjennom utviklingen av det moderne borgerskap og det gjennomregulerte samfunn. Når det gjelder det området vi her er opptatt av, hevder Elias at politikk i middelalderen ikke var et rasjonelt spill, men at tidens aristokrater handlet impulsivt, ut fra vrede, hat eller kjærlighet og kunne utfolde storslått tapperhet eller umenneskelig grusomhet uten at dette tjente noe fornuftig formål.⁹

Den andre teorien er formulert av sosialantropologen F. G. Bailey, som gir et intelligent forsvar for den oppfatning at politikk drives på prinsipielt samme måte av mafia-bosser, engelske professorer og fjærprydete stammehøvdinge i fjerne himmelstrøk; m.a.o. Farao og Johan Sverdrup. Han gir en rekke eksempler på politisk spill og manipulering og påviser den samme forskjell mellom «normative rules» og «pragmatic rules» i vidt forskjellige samfunn. De første er de offisielle regler for hvordan spillet foregår («fair play» osv.), som det gjelder å vise størst mulig respekt for og innbille andre at man følger, de andre er den type handling som man faktisk betjener seg av for å vinne.¹⁰

Baileys oppfatning får støtte av fremstillingen i noen middelalderkilder, i første rekke Snorre Sturlasons *Heimskringla*.¹¹ Hos Snorre oppstår konflikter normalt som følge av motstridende langsiktige interesser,

9 N. Elias, *Über den Prozess der Zivilisation*, 3. utg., Frankfurt 1977 (oppr. 1938–39), I: 65 ff., II: 351 ff. o.fl. st.

10 F. G. Bailey, *Stratagems and Spoils*, Oxford 1980.

11 For de følgende iakttagelser om Snorre, viser jeg til min bok *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*, som er under utgivelse.

mens tilfeldige sammenstøt, ærekrenkelser osv. blir løst på andre måter. Også normsystemet er et annet enn i det føydale Europa. Regler for ridderlig oppførsel spiller en mindre rolle; stort sett er de midler som kan lede til suksess, akseptable. Beseirede fiender behandles etter hva som er politisk opportunt, ikke etter noen aristokratisk æreskodeks. Det avgjørende er å ha suksess, og intelligens er den viktigste egenskap som skal til for å oppnå dette. Et eksempel på Snorres rasjonelle politiker er stormannen Einar Tambarskjelve. Han var en av de ledende menn i landet fra slutten av 990-årene og til Olav Haraldsson kom til makten i 1015, da han ble skjøvet til side. Følgelig slutter han seg til Olavs fiende Knut den mektige, konge av Danmark og England, mot løfter om å bli den fremste mann i riket. Han blir imidlertid skuffet i sine forhåpninger etterat Knut er kommet til makten og Olav drevet i eksil, gir seg god tid i England når nyhetene kommer om at Olav er på vei tilbake til Norge og kommer først hjem etterat Olav er falt i slaget på Stiklestad. I den følgende tiden er han fortsatt misfornøyd med sin stilling, og puster til den ulmende misnøye mot det danske styret. Snorre tilføyer lakonisk: «Einar var den første av stormennene som hevdet at Olav var hellig».¹² Einar utnytter Olavs hellighet for eget formål, blir fører for den «nasjonale» opposisjon mot Danmark og blir den ledende mann i riket under hans sønn Magnus.

Snorres fremstilling av det politiske spill synes klart å støtte Baileys oppfatning snarere enn Elias': den rasjonelle politiske aktør kan tydeligvis ikke *bare* være et moderne fenomen. Det kan dermed tenkes at Snorre fremstiller middelalderisk politikk i «avskrelt» tilstand, mens de europeiske krønikene pakker den inn i et ideologisk skall. Faktisk er heller ikke europeiske historikere helt ute av stand til å analysere politisk spill på lignende måte som moderne historikere – det ser vi av enkeltstående eksempler, særlig hos geistlige historikere, men for det meste er de ikke særlig interessert i det.¹³ Jeg tror likevel denne forklaringen er for enkel og at forskjellen mellom den norrøne og den europeiske historie-skrivning gjenspeiler en virkelig forskjell.

Er så Elias' teori om det spontane middelaldermenneske i stand til å forklare kildenes fremstilling av politikk? Den gir en rimelig forklaring på mangelen på langsiktig planlegning og motivanalyser: tidens historikere var ikke interessert i dette, fordi det i praksis spilte liten rolle. Har medlemmene av det europeiske føydalaristokrati virkelig handlet i sam-

12 «Einarr var fyrst til þess rikis-manna at halda upp helgi Óláfs konungs» (*Heimskringla* (= *Hkr.*), utg. F. Jónsson, København 1893-1900, II, *Saga Óláfs konungs hins helga* (= OH), kap. 241).

13 Et eksempel er William av Malmesbury, som generelt er meget opptatt av folks egoistiske motiver og som bl.a. gir en ganske «maktpolitisk» analyse av frafallet fra kong Stephen, som var medvirkende årsak til at borgerkrigen brøt ut i England i 1138 (*Historia Novella* kap. 467, jfr. også B. Smalley, *Historians in the Middle Ages*, London 1974: 91).

svar med den aristokratiske æreskodeks, antyder det derimot en viss avstand til Elias' spontane middelalderpersonlighet, som bl.a. utmerker seg ved hemningsløs grusomhet. På dette siste punkt er forklaringen på forskjellen dels at Elias generaliserer vel mye ut fra enkelttekstempler,¹⁴ dels en viss avstand mellom ideal og virkelighet, men først og fremst at der var en klar forskjell i oppførsel overfor standsfeller og overfor befolkningen forøvrig. Mønsteridderen The Black Prince hadde ingen betenkeligheter med å massakrere tusenvis av fiender, og utenom sammenstøtene mellom den lille elite av riddere på begge sider dreide hundreårskrigen seg stort sett om å myrde, utplyndre og terrorisere sivilbefolkningen. Men der er også mer grunnleggende problemer med Elias' posisjon.

Rent metodisk kan man rette to innvendinger mot ham: For det første fremkommer hans bilde av den spontane middelalderpersonlighet ved at han konstaterer at en rekke av de regler som preger det moderne menneskes oppførsel mangler, uten at han diskuterer hvilke andre regler middelaldermennesket var underkastet. Flere trekk som umiddelbart kan fortone seg som spontanitet sett med moderne øyne, kan i virkeligheten være bestemt av sosiale normer. Middelalderske aristokraters storslåtte ødselhet og generøsitet har vært sett som uttrykk for at disse menneskene levde i nuet og hadde et lite rasjonelt forhold til tilværelsen, i motsetning til borgerens «rasjonelle» profittmaksimering og tanke på dagen i morgen. Men aristokraten sto under et sterkt sosialt press, og for mye profittmaksimering kunne rett og slett være livsfarlig. Den norske kongen Øystein Haraldsson (d. 1157), som hadde ord på seg for å være gjerrig, fikk f.eks. følgende svar da han ba om støtte mot sine fiender: «La nå gullkistene dine følge deg og verge landet for deg».¹⁵ Gullkistene viste seg lite effektive; Øystein ble drept kort etter. Når det gjelder grusomhet, er det neppe grunn til å tro at dette er spesielt karakteristisk for primitive mennesker. Det er snarere et resultat av en bestemt type «sivilisasjon», som legger vekt på aggresjon og krigerske dyder. For det andre bygger Elias' fremstilling av middelaldermenneskets irrasjonalitet på spesifikt moderne kriterier for rasjonalitet, som går ut på maksimering av «harde» verdier, som penger, eiendom, bestemte politiske posisjoner osv. Som Bourdieu har påpekt, kan man i en rekke før-industrielle samfunn ikke regne med det samme skille mellom «harde» og «myke» verdier.¹⁶ Tilsynelatende uegennyttige handlinger kan forstås som maksimering av immaterielle verdier som i virkeligheten er like håndfaste

14 Elias' bilde av den middelalderske ridder bygger i stor grad på Luchaires bok fra 1909 (A. Luchaire, *Social France at the Time of Philip Augustus*, New York 1967). Som Baldwin peker på i sin innledning til den nye, engelske versjonen, generaliserer Luchaire for mye fra enkelttekstempler på vold, kaos og grusomhet.

15 «fylgi gullkistur þínar þér nú ok veri land þitt» (*Hkr.*, Inga saga, kap. 31).

16 P. Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, London 1972: 177 ff.

som de materielle: ære, anerkjennelse, støtte osv. Gaveutveksling er et eksempel. Gaven forutsetter en gjengave. Men hvis gjengaven mangler, er ikke gaven forgjeves eller uegennyttig. Tvert imot: Da har giveren demonstrert sin overlegenhet, «vunnet» i konkurransen eller han kan regne med gjengave i form av underkastelse eller politisk støtte. På tilsvarende måte kan ridderlig oppførsel tolkes som maksimering av ære.

Uten å gå i detalj angående troverdigheten av de beretninger om ridderlig oppførsel som jeg har gitt eksempler på i det foregående, vil jeg derfor peke på at det i og for seg ikke er urimelig at normene i ganske mange tilfeller kan ha vært fulgt.¹⁷ I det føydale Europa tjente den aristokratiske æreskodeks for det første den viktige funksjon å skille aristokratiet fra resten av befolkningen. Dette skillet var i høymiddelalderen meget skarpt, om enn neppe fullt så skarpt som samtidens aristokrater ønsket det. Strengere regler for oppførsel har generelt en viktig funksjon når det gjelder å opprettholde sosiale skillelinjer. *Arten* av regler er derimot neppe avgjørende fra dette synspunkt. Her kommer en bestemt type rasjonalitet inn. Det er karakteristisk for krigføringen innen det føydale Europa at forholdsvis lite sto på spill for flertallet av aktørene. Totale seire og nederlag var sjeldne, og vasaller som kjempet for sin herre hadde begrenset tjenestetid og gjerne også andre herrer de hadde plikter overfor. En vasalls problem når han hadde len fra to herrer og de to var i konflikt, kunne løses ved at han først kjempet sine førti dager i den enes tjeneste og så førti dager i den andres. Mer generelt kunne dagens fiende være morgendagens venn og allierte. For krigere uten egne len, som tjente under andre herrer, kunne det å få ry for tapperhet og aristokratiske dyder være viktigere enn å vinne akkurat den kampen de sto oppe i. Det kunne nemlig gjøre at de ble «oppdaget» av mektige menn og kunne gjøre karriere i deres tjeneste. Det er likevel ikke min mening å påstå at det alltid var rasjonelt for den enkelte aktør å gjøre det eller at han fulgte reglene bare når det tjente ham selv. Den enkelte aktørs respekt for reglene må i stor grad forklares ut fra forestillinger om ære og skam. Mitt poeng er at slike regler neppe ville ha eksistert hvis de hadde vært grunnleggende i strid med vitale interesser hos de ledende i samfunnet. Faktisk ble de også skjøvet til side da samfunnsforholdene endret seg og langt større interesser sto på spill i en krig – slik bl.a. Elias påviser.¹⁸

17 Dette ser også ut til å være en utbredt oppfatning blant nyere forskere, jfr. henv. i n. 7.

18 Kontrasten mellom middelalderens storslåtte tapperhet og dyrkelse av ære og den nyere tids «rasjonelle» krigføring kan illustreres gjennom en episode fra opprøret mot Richelieu på begynnelsen av 1600-tallet. Oppførslederen, hertugen av Montmorency, som tilhørte en av Frankrikes fornemste slekter, gikk til krig på den gamle måten ved å storme frem med det samme han så fienden, tross advarsler om å vente til man hadde fått ført frem artilleri. Resultatet ble at hans styrke ble meiet ned og at han selv ble tatt til fange og henrettet (Elias 1977, II: 381 f.).

Det samfunn Snorre beskriver, og som – i den grad det har eksistert i virkeligheten – helst må identifiseres med Island på 1200-tallet, utmerker seg ved et mindre rigid skille mellom aristokratiet og befolkningen forøvrig og ved at aristokratiet først og fremst er et politisk ledersjikt, ikke en krigerklasse. Her sto store interesser på spill under konflikter, og det var viktigere for de kjempende stormennene å vinne tilslutning hos større grupper av befolkningen enn å oppnå prestisje hos standsfellene. Følgelig ble kampen i mindre grad utkjempet etter faste regler, og politisk manøvrering og langsiktig planlegging fikk større betydning.

Selv om Elias tar feil når han betrakter middelalderske aristokrater som spontane og irrasjonelle, har han rett på et viktig punkt: både de regler de var underkastet, og den rasjonalitet det lå i å følge dem, bidro til å skape en personlighet som er annerledes enn den moderne: Hensikten var i en hvilken som helst situasjon å opptre slik at det gjorde det gunstigst mulige inntrykk på den type andre mennesker det var viktig å imponere. Både den sterke fremhevelsen av den enkelte situasjon og av andre menneskers dom gjør denne type personlighet mindre disponert for langsiktig planlegging og strategisk handling enn det vi finner hos moderne politikere.

På den annen side går der ingen entydig utviklingslinje fra middelalderens politiske personlighet til den moderne. Europeiske aristokrater i middelalderen representerer ikke naturtilstanden, men en samfunnsstruktur som leder til en bestemt type politisk oppførsel. Som det fremgår både av eksemplet fra Snorre og Baileys mange eksempler fra andre verdensdeler, kan vi finne det vi oppfatter som rasjonelt politisk spill, i samfunn som er meget forskjellige fra vårt eget. Vi kan dermed gi Bailey rett i at den rasjonelle politiske aktør ikke er et spesifikt moderne fenomen, selv om utbredelsen og betydningen av denne skikkelsen kan variere adskillig fra samfunn til samfunn. Vi kan likevel komme til å overdrive likheten mellom eldre tiders samfunn og vårt eget ved ensidig å konsentrere oppmerksomheten om den politiske aktør. Når Bailey finner det samme spill igjen over alt, er det delvis fordi han konsentrerer oppmerksomheten om bestemte situasjoner og teknikker i stedet for om større samfunnsmessige strukturer. Skal vi få et fullstendig bilde av det politiske menneske i middelalderen, må vi også trekke inn dette.

5. Det politiske system i et førstetlig samfunn

Politikerens rolle i det moderne statsamfunn er bestemt av en rekke strukturer: 1) Der er organiserte grupper, partier, interesseorganisasjoner osv. som kjemper om makt og innflytelse og som politikeren i en eller annen forstand må tjene. 2) Der er en egen politisk sfære, definert gjennom bestemte institusjoner, som politikeren må plassere seg i og beherske, og som gir ham eller henne muligheter til å realisere interesser

og ideer. Ut fra dette kan vi som historikere nokså klart definere en politikerrolle – selv om det å være politiker ikke er noe egentlig yrke – og skille ut de situasjoner og sammenhenger som er politisk interessante. Vi interesserer oss for Christian Michelsens opptreden i Storting, regjering, partiorganisasjon, presse osv. og de planer og initiativ han tar i disse sammenhengene, men ikke for hans familieliv, selskapelighet – uten forsåvidt som den var av politisk art –, julegaver, eventuelle elskerinner osv. Politikerens «sivile» yrke – Michelsen var skipsreder – er gjerne av noe større interesse, men vi regner vanligvis ikke med at det i vesentlig grad influerer på de politiske beslutninger. Det er nokså banalt å si at dette var annerledes i det førstatalige samfunn, og der er også en rekke sosialantropologiske analyser fra andre verdensdeler som viser hvordan politikk foregår i slike samfunn. Selv om middelalderforskere i prinsippet har vært klar over at de politiske institusjonene i alle fall i tidlig middelalder var vesentlig annerledes, har de gjerne ikke trukket konsekvensene av det for analysen av det politiske spill.

5.1. Ideologi og partidannelse

Danielsens omvurdering av Michelsens rolle i unionspolitikken innebærer i en viss forstand en neddemping av ideologiens betydning i politikken, ved at nasjonalismen blir oppfattet som et redskap for manipulering snarere enn en virkelig drivkraft. Det Danielsen egentlig gjør, er imidlertid å erstatte en ideologisk drivkraft med en annen, nasjonalisme med borgerlig samling. Dette siste er riktignok en ideologi med sterkere tilknytning til matnyttige interesser, men ikke desto mindre en ideologi. Man kan diskutere grad av ideologisk overbevisning hos politikere og betydningen av ideologi som «egentlig» drivkraft, men ideologiens betydning for dannelsen av politiske bevegelser er åpenbar. Man kan vanskelig appellere til store og uensartede grupper uten en eller annen form for ideologi, selv om den kan være nær knyttet til eller til og med overskygget av nokså konkrete saker.

De problemene en potensiell partileder i middelalderen sto overfor, kan illustreres gjennom en beretning fra det tyske kongevalget i 1077. Henrik IV hadde brutt med paven og var blitt ekskommunisert. Dette hadde resultert i et omfattende opprør mot ham, og stormennene samlet seg for å velge ny konge. Da den nye kongen skulle avlegge ed til forsamlingen, trådte den ene etter den andre av stormennene frem med sine personlige problemer og klagemål og forlangte kongens støtte til å løse dem, inntil pavens legat fikk stoppet dem, under henvisning til at kongen skulle være alles konge og at det derfor var tilstrekkelig at han lovet å være rettferdig mot alle.¹⁹

Til en viss grad er problemet til å kjenne igjen: Moderne partipro-

19 Bruno, *De bello saxonico*, utg. F. J. Schmale, Darmstadt 1963, kap. 91.

grammer og enda mer praktisk politikk er preget av en hårfin balansegang mellom særinteresser og almene interesser, der ideologien både tjener til å skaffe partiet appell og å kamuflere indre motsetninger og en altfor sterk betoning av særinteresser. På møtet i 1077 ser vi derimot særinteressene og ideologien stå uformidlet mot hverandre: på den ene siden den enkelte stormanns interesser, på den andre siden en kristen kongsideologi som er så almen at den er lite egnet til å binde sammen et parti eller til å gi konkrete anvisninger om hvordan kongen skal styre. Det er ikke vanskelig å finne ideologi i middelalderens kilder. Men det er i svært stor utstrekning en felles ideologi, som binder de stridende parter sammen. Felles ideologi finnes i alle samfunn, ikke minst i vårt eget, men den er så selvfølgelig at vi ikke tenker særlig over den. I alle fall innen verdslige miljøer i middelalderen besto denne felles ideologien i stor utstrekning i implisitte, ureflekterte forestillinger om ære, aristokratiske dyder osv., som dels tjente til å vurdere de stridende parters prestasjoner ut fra «sportslige» kriterier, dels til å avgrense aristokratiet som helhet i forhold til befolkningen forøvrig. Jeg skal ikke i denne sammenhengen gå nøyere inn på grunnlaget for denne felles ideologien, bare antyde at den må være uttrykk for at aristokratiets hegemoni normalt ikke har vært truet, og at ideologien, når den hadde et «defensivt» formål, tjente til å beskytte klassen mot inntrengere, ikke mot hele klasser som utfordret hegemoniet.

Overfor denne ideologien har forskere som Halvdan Koht i Norge og særlig brødrene Weibull og deres etterfølgere i Sverige tydeligvis følt seg som noe i likhet med moderne kremlinologer: Folk kan da ikke bare ramse opp floskler som alle er enige i? Der må være noen underliggende nyanser, som den skarpe historiker kan gripe fatt i og som plasserer flosklene innenfor et bestemt partistandpunkt eller en ideologi. I en del tilfeller er det da også det, men jeg tror vi må venne oss til tanken at floskler og klisjeer og vage, implisitte og utflytende ideologier spilte en større rolle i middelaldersk tankegang enn moderne intellektuelle liker å innrømme, mens bevisst utformede ideologier som partikonstituerende element spilte en tilsvarende mindre rolle.

I norsk historie er *Sverris saga* og historikernes behandling av den et godt eksempel. Den er delvis skrevet mens «kongen selv satt for»,²⁰ og det er tydelig nok at også resten av sagaen er skrevet i nær tilknytning til Sverre og hans parti. Fra Kohts dager har da også historikerne betraktet *Sverris saga* som et stykke propaganda,²¹ mens enkelte filologer har følt

20 *Sverris saga*, utg. G. Indrebø, Kristiania 1920 (opptr. 1981): 1.

21 H. Koht, Norsk historieskriving under kong Sverre, serskilt Sverre-soga, *Norsk middelalder. Utvalgte avhandlinger for historiestudiet*, utg. av A. Holmsen, Oslo 1966: 85 ff. Også L. Holm-Olsen, *Studier i Sverres saga* (NVAOS II, 1952, nr. 3), Oslo 1952 og L. Blöndal, *Um uppruna Sverrissögu*, Reykjavík 1982 legger vekt på agitasjonen til fordel for Sverre i sagaen.

seg kallet til å forsvare «våre gamle, hederlige sagaskriveres» objektivitet.²² Kong Sverre er i flere henseender et eksempel på nyere tendenser i forhold til det jeg her karakteriserer som førststatlig politikk, og vi har et klart eksempel på politisk propaganda utgått fra ham i *En tale mot biskopene*.²³ Der er også trekk av propaganda i sagaen. Men sett fra moderne synspunkt er det et underlig propagandaverk. Det blir redegjort for Sverres rettsgrunnlag, men neppe på en slik måte at tvilere kunne tenkes å bli overbevist – det antydes til og med at Sverre selv tvilte (*Sverris saga*: 3 f., 8). Fremstillingen av kirkestriden på slutten av Sverres regjeringstid er nok preget av Sverres synspunkter, men er svært summarisk og gir lite inntrykk av hva som egentlig har foregått. Det lille som sies i sagaen ville i alle fall være helt utilstrekkelig til å gjendrive motpartens syn slik det er fremstilt i samtidige kirkelige kilder.²⁴ Og bortsett fra denne korte skildringen får vi ikke inntrykk av noen prinsipielle motsetninger mellom Sverre og hans motstandere. Der er eksempler på karikering og nedvurdering av Sverres fiender, men det er ikke noe gjennomgående trekk. Flere av dem er sympatisk fremstilt. Det som derimot er et gjennomgående trekk i sagaen, er skildringen av Sverre som helt: hans vinnende vesen, humor, intelligens, rådsnarhet og – fremfor alt: hans utrolige seire over overlegne motstandere. I den grad dette har hatt et propagandaformål – og den eldste delen av sagaen, skrevet i Sverres levetid, må ha hatt det – må det være: Sverre er den største og dyktigste høvding, han er kommet tomhendt til Norge og har erobret landet, han seirer alltid i det lange løp: slutt dere til ham! Uten at jeg vil generalisere ut fra dette ene eksemplet, slår det meg at *Sverris saga* i denne henseende et stykke på vei er representativ for samtidig europeisk historieskrivning, samtidig som den gir en antydning om hvordan partier faktisk ble dannet i det førststatlige middelaldersamfunnet.

Kildenes tilsynelatende poengløse beskrivelser av heltemot, generøsitet, fester og ritualer, genealogier, ekteskap og konkubiner, gir nemlig et ganske treffende bilde av dette.²⁵ Båndene har i stor grad vært personlige og gjerne ikke permanente. Grovt sett kan man regne med to typer «partimedlemmer» – i og for seg ikke ulikt moderne partier, nemlig en liten, indre kjerne som var sterkt knyttet til lederen og en større gruppe med mer løselig tilknytning. Den indre kjerne ble holdt sammen av mer permanente bånd: slektskap, ekteskap, svogerskap osv. Utveksling av kvinner ble systematisk brukt for å skape faste bånd, ikke bare ekteskap,

22 H. Lies uttrykk, i opposisjonen mot E. Nygaard Brekke, *Sverresagaens opphav. Tiden og forfatteren* (NAVOS II 1958.1), Oslo 1958. Jfr. H. Lie, HT 40. 1960–61: 30 f. og K. Helle, *ibid.*: 348.

23 Jfr. E. Gunnes, *Kongens ære*, Oslo 1971.

24 *Sverris saga*: 122 ff., 129 ff.; jfr. Gunnes, 1971: 269 ff.

25 For det følgende, se S. Bagge, *Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen*, HT 1986: 148 ff., 157 og *Society and Politics* (jfr. n. 11).

men også løser forbindelser. Svogerskap dannet derfor et viktig grunnlag for politisk allianse, ofte øyensynlig viktigere enn blodsslektskap. Norske konger ser f.eks. vanligvis ikke ut til å ha giftet seg med innenlandske kvinner. Derimot hadde de innenlandske konkubiner, som knyttet tilsvarende forbindelser til stormannsslekter. Den norske hirden lignet på en slekt når det gjaldt krav til solidaritet mellom medlemmene og regler for hevn og bot. På tilsvarende måte kan den europeiske vasallitet forståes som en slags analogi til forholdet mellom slektninger, f.eks. far og sønn.²⁶ Når det gjelder «partimedlemmer» med løseretilknytning, får vi inntrykk av at egeninteresse spilte en stor rolle – dvs. en enda større rolle enn for den «harde kjerne». Man støttet den som var mest gavmild, ga de største festene og de fleste fordelene eller den som så ut til å vinne. Militære seire kunne ha avgjørende konsekvenser, ikke ved at den tapendes hær ble tilintetgjort eller hans faste punkter erobret, men ved at de ledet til alminnelig frafall og kappløp om å slutte seg til seierherren før det var for sent. I tillegg må den rent personlige utstråling ha betydd mye – sagaene er ikke for ingenting fulle av personkarakteristikk, fremfor alt av de store heltekongene: man seiret ved å gjøre inntrykk, både av heroiske egenskaper og suksess. Partiene ble altså til enten gjennom det vi oppfatter som «private» bånd eller bånd dannet i analogi med de private. Dermed ble «saker», programmer og ideologi av vesentlig mindre betydning enn i moderne politikk.

5.2. Den politiske sfære

Det mest åpenbare uttrykk for mangelen på en egen politisk sfære er mangelen på spesifikke politiske institusjoner. Ser man bort fra kirken, var det i tidlig middelalder bare monarkiet som til en viss grad kunne kalles en politisk institusjon. Men det var nesten ikke til å skille fra kongens person: det omfattet ikke noe politisk eller byråkratisk apparat, og både kongens myndighetsområde og hans oppgaver var uklart avgrenset fra dem som tillå stormenn forøvrig. Kampen om politisk makt kunne derfor vanskelig dreie seg om monarkiets rolle i samfunnet eller om å kontrollere et apparat for forvaltning av felles ressurser.

Kollektive organer som kunne brukes til å artikulere gruppeinteresser er et enda senere fenomen. Man kan med en viss rett snakke om en konflikt mellom kongemakt og aristokrati fra slutten av 1200-tallet, etter at det er oppstått råd og stenderforsamlinger som deltar i styret ved siden av kongen og som partene søker å kontrollere ved hjelp av sine tilhengere. Men selv etter dette tidspunkt skal man være forsiktig med å legge til grunn moderne forestillinger om forfatningspolitikk. På historikermøtet i Odense i 1984 holdt Lars-Olof Larsson foredrag om møtet i

26 J. le Goff, *The Symbolic Ritual of Vassalage, Time, Work and Culture in the Middle Ages*, Chicago 1980: 256 ff.

Vadstena 16. aug. 1434, der oppsigelsesbrevet til Erik av Pommern ble utferdiget. Den følgende debatten, både på møtet i Odense og i svensk Historisk Tidskrift, der Larssons foredrag er trykt,²⁷ illustrerer problemene med å avgrense politiske institusjoner og deres myndighetsområde selv så sent som på 1400-tallet: Hvem var egentlig medlemmer av riksrådet? Hvor mange riksråder måtte være tilstede for at et møte skulle kunne kalles et riksrådsmøte? Hvilken rolle var egentlig riksrådet tiltenkt ved avsettelsen av en konge? Var det overhodet rådets sak, eller var det de enkelte stormenn som måtte oppsi sin personlige troskap til kongen? På 1400-tallet er det i alle fall i prinsippet mulig å stille spørsmålet, selv om det er vanskelig å besvare. Tidligere i middelalderen var i mange tilfeller rådgivende forsamlinger, hoffembeter osv. enda vagere avgrenset, om de overhodet fantes.²⁸

Hva er så politikk innenfor et slikt system? Den kan hverken defineres gjennom arten av saker, aktørenes stilling eller spesielle institusjoner som aktørene søker å kontrollere. Det blir nærmest tale om «kvantitative» kriterier: en strid mellom to bønder om et jordstykke er ikke politisk, fordi det dreier seg om personer med lite makt og ressurser, mens en strid mellom to adelsmenn om det samme er det. Ut fra et slikt synspunkt blir også reglene for ridderlig oppførsel i europeisk middelalder mer forståelige. Det som overrasker oss, er jo ikke i og for seg at adferden er sterkt regulert av normer og ideologi, men at det er akkurat krig som er regulert på denne måten, fordi dette i vår tid er en ekstraordinær tilstand da mye står på spill og nesten ingen regler gjelder. Derimot er der i vårt samfunn spesifikke regler for oppførsel både når det gjelder demokratisk politikk, økonomisk virksomhet, sport o.l. Som i middelalderen opprettholdes reglene både gjennom sanksjoner og ideologi av typen «politisk kultur», «sportsånd», «hederlighet» osv. I middelalderen er de forskjellige «spill» ikke skilt fra hverandre i samme grad, f.eks. er der liten forskjell på reglene i krig, politikk og sport. Vi kan dermed formulere det slik at ikke bare manglet institusjonene, «sakene», og programmene som definerer moderne politikk; der var i det hele tatt ingen forskjell mellom det private og det politiske liv. Dette må også ha hatt konsekvenser for arten av det politiske liv.

27 L. O. Larsson, Det svenska rådet och Engelbrektsupprorets inledningsskjede, (svensk) Historisk Tidskrift, 1984: 266–82; H. Schück, I Vadstena 16. augusti 1434, *ibid.*: 1985: 135–49.

28 Selv om jeg tror at Sverige på 1400-tallet er et ganske treffende eksempel på forskjellen mellom politiske institusjoner i middelalderen og i senere perioder, vil jeg ikke benekte at man andre steder var kommet lenger i utviklingen på et tidligere tidspunkt. Kirkelige institusjoner er et eksempel. Innenfor verdslige systemer er det nærliggende å peke på England, der parlamentet i løpet av 1300-tallet var kommet ganske langt både når det gjaldt organisasjon og kompetanse. Jfr. ellers K. Helle, *Konge og gode menn i norsk riksstyring*, Bergen 1972: 274 ff., 536 ff. om utviklingen av politiske institusjoner i en rekke europeiske land.

6. Menneske og samfunn i middelalderen

Vi regner i dag vanligvis med en viss enhet i et menneskes personlighet som gjør at vedkommende opptrer på lignende måte i forskjellige sammenhenger. Men samtidig er nettopp sektoriseringen et karakteristisk trekk ved moderne samfunnsliv. Den understrekes gjennom en rekke ytre innretninger og symboler: skille mellom hjem og kontor, bruk av uniform i en del yrker, eller i det minste skille mellom arbeids- og fritidsantrekk, forskjellige omgangsformer og -kretser offentlig og privat osv. og gjennom ganske forskjellige krav til oppførsel innen de forskjellige sfærer. I yrkeslivet skal man være rasjonell, objektiv og behandle alle likt. I privatlivet skal man være emosjonell, dvs. kjærlig, og selv om det også der gjelder visse krav til rettferdighet, har ektefelle og barn krav på en helt annen kjærlighet og omsorg enn andre mennesker. Det kan diskuteres hvilken personlighetsforandring offiseren gjennomgår når han kommer hjem og legger av seg uniformen eller politikeren den mørke dressen og det blå slipset – ev. den grå drakten og de høyhælte skoene, men det er ingen tvil om at rolleforventningene er meget forskjellige de to stedene.

Nå kan det med en viss rett hevdes at akkurat når det gjelder politikk holder dette skillet på å bli brutt ned gjennom moderne valgkamper, særlig i USA, som når f.eks. en av presidentkandidatene ved høstens valg lar seg avbilde i sengen med kone og barnebarn. Men det spørs om ikke dette nettopp forutsetter det moderne skillet mellom det private og offentlige: kandidaten tar oss med bak kulissene, lar oss se ham som en vi kan identifisere oss med og viser oss hvordan han henter styrke til sitt tunge, offentlige verv gjennom et lykkelig familieliv. Til sammenligning blir middelalderske politikere – konger og paver – avbildet i sengen med henholdsvis krone og tiara på hodet. Her er der ingen forskjell mellom offentlig og privat!

En konsekvens av det manglende skille i middelalderen blir utslag av særdeles «privat» oppførsel på det «offentlige» området og omvendt. Konflikten mellom kong Johan uten land av England og Filip August av Frankrike, som førte til at den engelske kongen mistet sine franske besittelser i 1204, hadde sitt opphav i en strid mellom Johan og en av hans vasaller om en kvinne vasallen var forlovet med, men som Johan ønsket å gifte seg med. Alt tyder på at grunnen til dette var at han var stormende forelsket i damen. Og selv om jeg i det foregående har pekt på de politiske konsekvensene av norske kongers forhold til sine konkubiner, vil jeg ikke på noen måte påstå at slike forhold ble inngått utelukende av politiske grunner. Tilsvarende er det vanskelig å operere med noe skille mellom venn og alliert. «Venn» (lat. *amicus*, gno, *vinr*) betyr begge deler, og brukes i europeiske kilder ofte også om slektninger. Håkon jarl, en av sagalitteraturens mest drevne politikere, banet seg vei

til herredømmet over Norge ved å sette opp mot hverandre den danske kongen Harald Gormsson og hans brorsønn Gull-Harald. Snorre kaller Gull-Harald Håkons nære venn.²⁹ Ikke desto mindre sørget Håkon for å få ham drept, fordi han sto i veien for hans planer, noe sagaforfatterne ikke later til å være sjokkert over. På den annen side finner vi uttrykk for nær følelsesmessig tilknytning mellom «politiske venner», som når den vanføre kong Inge går i døden for å hevne sin venn Gregorius Dagsson.³⁰ Noe fast mønster for den ene og den annen type oppførsel er vanskelig å finne. Hensynet til egne interesser kunne føre til en fra vårt synspunkt sjokkerende kynisme overfor nære venner, samtidig som personlig kjærlighet og hat kunne gripe inn i viktige politiske avgjørelser.

I denne sammenhengen kan det påpekes at moderne familiehistorikere har gitt den nøyaktig motsatte karakteristikk av menneskene i middelalderen og tidlig nyere tid enn Elias: de var nettopp ikke spontane, men kyniske, kalkulerende og følelseskalde.³¹ I denne perioden var nemlig også familielivet «politisert». Ekteskap ble inngått av politiske eller økonomiske grunner, slektninger og venner var politiske allierte – og kunne bli motstandere hvis deres interesser kom i konflikt. Dette synet er blitt kritisert, og man har blant annet innvendt at disse forskerne slutter for direkte fra de ytre rammer til følelsene bak dem. Men de peker utvilsomt på en viktig realitet. På samme måte som man kan hevde at middelaldermenneskene var mindre rasjonelle enn oss i sin politiske adferd, kan man hevde at de var mer rasjonelle i sitt privatliv.

Som vi har sett, kan vi finne både rasjonalitet og manipulering hos middelalderens politiske aktører, men de samfunnsmessige rammer gjør at spillet som helhet blir annerledes enn i moderne tid. Når det gjelder graden av manipulering, kan vi bruke analogien til det økonomiske menneske, slik det er fremstilt av Weber: det spesifikke ved moderne kapitalisme er ikke grådighet, bedrageri og grov utnyttelse av andre – det har eksistert til alle tider. Den kapitalistiske profittmaksimering innebærer nettopp at man demper de mest drastiske utslagene av slikt, ellers ville ikke systemet kunne eksistere.³² Tilsvarende på det politiske området: Den moderne, rendyrkede politiske manipulering foregår i et system som setter strengere grenser for politisk oppførsel enn det middelalderske. Politikeren er mer bundet av ideologi, både den felles, som bestemmer spillereglene, og partiets, som knytter ham til interesser høyere enn hans egne, personlige – eller kanskje rettere: som tvinger ham til å identifisere sine personlige interesser med partiets, for å overleve

29 «Með Hákoni ok Gull-Haraldi var kær vinátta», *Hkr.*, *Saga 'Oláfs konungs Tryggvasonar* kap. 9.

30 *Hkr.*, *Saga Hákonar kongungs herðibreiðs* kap. 16–18.

31 E. Shorter, *The Making of the Modern Family*, New York 1975; L. Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*, London 1977.

32 M. Weber, *The Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism*, New York 1956: 56 ff.

som politiker. Men nettopp derfor kan politikken få preg av langsiktig strategi: man forfølger mål som går ut over ens egne, private; man handler strategisk hele tiden, men i begrenset omfang. Moderne politiske systemer er derfor dramatisk forskjellige fra de middelalderske, både i «lengden» og «bredden». Nasjonen, partiet, kommunen, klassen osv. er ikke bare permanente størrelser, men omfatter også et kompleks av saker som henger sammen og som det er politikerens oppgave å ivareta, og som det stort sett ikke fantes noe tilsvarende til i middelalderen. I middelalderens politikk er interessene mer kortsiktige. Den enkle politiske organisasjonen satte grenser for graden av langsiktig planlegging. En middelaldersk politiker kunne nok kjempe for sine etterkommeres gods eller status på lang sikt, men de allianser han inngikk og som kunne berøre bredere interesser, var kortvarige. Utviklingen av den moderne personlighet er derfor kanskje ikke så mye et uttrykk for økt grad av rasjonalitet som for økt sektorisering: i bestemte yrker og sammenhenger rendyrkes det politiske, økonomiske, religiøse osv. menneske, noe som selvsagt også henger sammen med at disse områdene er blitt institusjonalisert i det moderne samfunn.

7. Fra «førstatlig» til «statlig» politikk

Middelalderen kan i denne sammenheng tjene som en kontrast, som hjelper oss til å se karakteristiske trekk ved det moderne samfunn. Men den er også viktig på en annen måte, nemlig ved at det moderne samfunn har sin begynnelse da. Utviklingen av et byråkrati skjedde i første rekke innenfor kirken. I en viss forstand er ideen bak det katolske geistlige embete den stikk motsatte av den vi forbinder med et moderne byråkrati: det geistlige embete er ikke definert som en bestemt rolle som innehaes for en bestemt tid og i bestemte sammenhenger; det gir innehaveren en ny, uforanderlig karakter. I praksis skjedde det likevel en byråkratisering i middelalderkirken. Faste embetsdistrikter var allerede etablert, bispedømmene i senantikken, sogneorganisasjonen fra karolingisk tid. I høymiddelalderen ble utdannelsen av geistlige bygget ut, og det kom klarere regler for de forskjellige embetenes oppgaver og kompetanse. Samtidig utdypet kanonistene skillet mellom embete og person. Kirken trådte også frem med et bestemt ideologisk program fra investiturstriden og utover. Vi skal ikke overdrive dens tjeneres lojalitet mot dette programmet, og selv når det gjelder paver og biskoper, må vi regne med at personlige interesser og familieinteresser kunne gå på tvers av det. Likevel bidro både ideologisk overbevisning, utdanning og sosialisering og egeninteresse til en betydelig grad av samling om gjennomføringen av dette programmet. Det statlige byråkrati utviklet seg i lignende retning, delvis etter modell av det kirkelige. Også ideologisk mottok kongedømmet inspirasjon fra kirken, dels ved at den kirkelige embetstanke ble

overført på kongedømmet, dels ved at forsvaret mot kirken og pavedømmet tvang kongemakten til å legitimere sin egen eksistens. Mot slutten av høymiddelalderen aner vi konturene av en egen politisk sfære: kongedømmet var ikke bare kongens person, men et politisk apparat. Den politiske maktkamp ble i noe større grad lokalisert i institusjoner som råd og stenderforsamlinger. Ideologisk kommer dette til uttrykk i et klarere skille mellom kongedømmet og kongen som person og i at den politisk-teoretisk litteratur i større grad beskjeftiger seg med maktfordeling og offentlige oppgaver enn med kongens personlige moral. Endelig må betydningen av de middelalderske bymiljøene påpekes, ikke bare på det økonomiske, men også på det politiske området. Her, og særlig da i Italia, fantes den mest komplekse politiske organisasjon i samtiden, her grep det politiske apparat – staten – i større grad inn i menneskenes liv og hadde størst ressurser. Både byråkratiet og den politiske sektor var sterkere utbygget og det politiske spill mer komplisert.

Det vil føre for langt i denne sammenheng å søke å følge denne prosessen og dens betydning for utviklingen av «den moderne, sektoriserte personlighet». Visse perspektiver kan likevel antydes. Moderne familiehistorikere ser utviklingen av noe som ligner et hjem og forherligelsen av barn og familie i kunsten i renessansens Italia som en viktig etappe i utviklingen av den moderne familie.³³ Det er neppe tilfeldig at Machiavelli samtidig systematiserte det kynisk-rasjonelle politiske spill og det religiøse liv ble personliggjort og inderliggjort gjennom reformasjon og motreformasjon: Den moderne sektorisering tok et avgjørende skritt fremover, og den politiske sfære ble klarere definert. I den følgende tiden ble det politiske menneske knyttet sammen med et eksplisitt begrep om staten – på det teoretiske området hos tenkere som Bodin og Hobbes. Det neste, avgjørende skritt kom så med ideologiseringen og demokratiseringen av politikken fra den franske revolusjon – samtidig som det moderne skillet mellom familielivet på den ene siden og yrkesliv og politikk på den andre ble definitivt etablert.

SUMMARY

The article deals with political behaviour in traditional societies, primarily Europe in the middle ages, as opposed to modern ones. When reading medieval chronicles, one is struck by the absence of «rational» political behaviour. It is difficult to find out what the game was all about, and the authors seem more interested in showing how their heroes adhered to the rules of chivalrous

33 Ph. Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, Paris 1973: 382 ff.; R. Goldthwaite, The Florentine Palace as Domestic Architecture, *The American Historical Review* 77, 1972: 977–1012; C. de la Roncière, La vie privée des notables toscans au seuil de la Renaissance, *Histoire de la vie privée*, red. G. Duby og Ph. Ariès, Paris 1985, II: 250 ff.

behaviour than in explaining their success or failure. Do these descriptions correspond to actual behaviour at the time, or are they purely ideological? And, if the latter is the case, what reality underlies this ideological cover? Two answers to these questions are considered. According to N. Elias, medieval man was a spontaneous and irrational creature, whose political actions were determined by sudden impulses like hatred, love or the thirst for revenge, while F. G. Bailey tries to show that the same kind of political manipulation as appears in our society can be found in a number of very different societies all over the world. Elias' point of view seems to fit more easily with what we find in the chronicles. On the other hand, the descriptions of politics in Norwegian and Icelandic historiography, notably Snorri Sturluson's *Heimskringla*, largely conform to Bailey's picture. The conclusion so far is that the difference between the European and the Norwegian-Icelandic historiographical tradition can be explained by the different character of the two societies. Politics in feudal Europe was a game played between the members of a small elite, strictly separated from the rest of society, in which relatively little was at stake. Therefore, the game was played according to fairly definite rules, which at the same time served to underline the closed character of the aristocracy. On the other hand, more was at stake in the more «democratic» society of the North, where politics were a competition for political leadership, and most means that might serve to win the game were acceptable. This means that the «rational political game» is neither a universal phenomenon, nor a specific product of modern society. A closer analysis of social organization and political institutions is necessary to understand political behaviour in a particular society.

In the second half of the article, some attempts are made in this direction. The vagueness of medieval political institutions and the lack of a «party-specific» ideology and common, longterm interests, linking the members of such parties together, are emphasized. Similarly, the distinction between public and private was less clear than in modern society. Therefore, politics were less determined by longterm strategy and interests, and less different from behaviour in private life. On the other hand, «private» behaviour, in connection with marriage, family matters etc., may be considered more «political» or «rational». Finally, some steps in the development of «political man», corresponding to the growth of the state in the late medieval and early modern periods, are outlined.